

Ο χρηματοπιστωτικός καπιταλισμός και η αυτοδιαχείριση ως ουτοπικός ορίζοντας της δεύτερης φάσης της αναδιάρθρωσης

ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΩΣ ΧΡΗΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΧΡΗΜΑ ΩΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟ, ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΦΕΤΙΧΙΣΜΟΣ

Το κεφάλαιο με τη μορφή του χρήματος συνδέεται με τη μορφή της κεφαλαιακής σχέσης $X-E-X'$, πρόκειται για το λεγόμενο χρηματικό κεφάλαιο. Το X αυτής της σχέσης λειτουργεί ως χρήμα το οποίο μπαίνει στη διαδικασία παραγωγής και μετατρέπεται σε κεφάλαιο. Το χρήμα λειτουργεί απευθείας ως κεφάλαιο μέσω της μορφής $X-X'$. Με την ιδιότητά του να λειτουργεί ως κεφάλαιο, το χρήμα γίνεται ένα *sui generis* εμπόρευμα, και μέσω αυτής της μετατροπής του σε εμπόρευμα, το χρήμα ως κεφάλαιο αποτελεί τη μετατροπή του ίδιου του κεφαλαίου, *ως κεφαλαίου*, σε εμπόρευμα. Αυτές οι δύο μορφές ($X-E-X'$ και $X-X'$) αποτελούν δύο διαφορετικούς τρόπους μορφοποίησης των εννοιών κεφάλαιο και χρήμα. Έχει σημασία να εστιάσουμε στο ότι σε αυτές τις μορφές το χρήμα δεν λειτουργεί απλά σαν χρήμα –αν και εμφανίζεται να λειτουργεί απλά έτσι– αφού θέτει σε ενέργεια τη διαδικασία παραγωγής και πραγματοποιεί την υπεραξία, στην πρώτη περίπτωση το γεγονός αυτό εμφανίζεται άμεσα, ενώ στη δεύτερη δεν εμφανίζεται άμεσα.

Το κρίσιμο στοιχείο εδώ είναι να έχουμε πάντα στο μυαλό μας ότι το κεφάλαιο είναι κοινωνική σχέση που *μορφοποιεί* συνολικά την κοινωνία. Η έννοια με την οποία ο Μαρξ συμπύκνωσε αυτή τη μορφοποιητική λειτουργία της εκμετάλλευσης είναι ο ΚΤΠ. Η έννοια του *τρόπου παραγωγής* και ειδικότερα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (ΚΤΠ) δεν αποτελεί την έννοια ενός εμπειρικά δεδομένου καπιταλισμού (π.χ. του καπιταλισμού της Αγγλίας του 1867) αλλά η θεωρητική της λειτουργία είναι να εντοπίζει *την ειδοποιό διαφορά* της συγκεκριμένης (καπιταλιστικής) ταξικής εκμετάλλευσης, τον πυρήνα των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων εκμετάλλευσης, ο οποίος διαφοροποιεί το συγκεκριμένο «τρόπο» εκμετάλλευσης από οποιονδήποτε άλλο. Ο ΚΤΠ δεν αναφέρεται μόνο στο επίπεδο της εκμετάλλευσης. Αναφέρεται και στον τρόπο με

τον οποίο μετασχηματίζεται η υπεραξία σε πρόσθετο κεφάλαιο, δηλαδή *έμμεσα* αναφέρεται σε όλα τα επίπεδα της καπιταλιστικής κοινωνίας, σε όλες τις σχέσεις και τους ρόλους που απορρέουν από αυτές, ώστε να αναπαράγεται η καπιταλιστική κοινωνία.

Ο ΚΤΠ, όμως, ως έννοια, έχει το δικό του πεδίο όρασης· αναφέρεται στον πυρήνα της διαδικασίας μορφοποίησης της κοινωνίας, στην κυρίαρχη όψη της: στη διευρυμένη αναπαραγωγή των δύο απαραίτητων όρων για την αναπαραγωγή του συνόλου της κοινωνίας, του κεφαλαίου και της εργασίας. Κάθε καπιταλιστικός κοινωνικός σχηματισμός όμως έχει και μια ιστορία. Ο ταξικός συσχετισμός των δυνάμεων, και γενικότερα οι κοινωνικοί ρόλοι που τον στηρίζουν και στηρίζονται σε αυτόν, υφίστανται σωρεία μετασχηματισμών και μεταβολών, που όλες τους αποκρυσταλλώνονται σε μετασχηματισμούς των μορφών μέσα από τις οποίες υλοποιείται η κυριαρχία του ΚΤΠ. Πρόκειται για μετασχηματισμούς των ιστορικών όρων εμφάνισης των σχέσεων. Χωρίς την ανάλυση αυτών ακριβώς των ιστορικών αποτελεσμάτων και της δυναμικής της ταξικής πάλης, η οποιαδήποτε μελέτη της δομής ενός τρόπου παραγωγής, είναι ελλιπής και, σε τελική ανάλυση, μεθοδολογικά λανθασμένη.

Η γενική αυτή ανάλυση εφαρμόζεται στο συγκεκριμένο θέμα που μας αφορά εδώ. Ονομάζουμε τον σύγχρονο καπιταλισμό χρηματοπιστωτικό γιατί ενώ η χρηματοπιστωτική σφαίρα είναι «αναγκαία» για τη λειτουργία κάθε καπιταλισμού, άρα εντάσσεται στην έννοια του ΚΤΠ, στον σύγχρονο νεοφιλελεύθερο καπιταλισμό, έχει ποιοτικά διαφοροποιημένο ρόλο συγκριτικά με αυτόν που είχε στην περίοδο πριν την ανάδυσή του, π.χ. τη δεκαετία του 1950. Στην περίοδο του αναδιαρθρωμένου καπιταλισμού η μορφή X-X' παίζει πλέον ειδικό και πρωτεύοντα ρόλο στη μορφοποίηση της κοινωνίας από τη σχέση της εκμετάλλευσης. Όταν λέμε λοιπόν ότι το κεφάλαιο γίνεται εμπόρευμα εννοούμε ότι *η κοινωνική σχέση κεφάλαιο γίνεται εμπόρευμα (sui generis) και λόγω του ρόλου αυτής της μορφής το μέγιστον της καπιταλιστικής κοινωνίας είναι αυτό που γίνεται εμπόρευμα.*

Στο τοκοφόρο κεφάλαιο (X-X') φαίνεται η επιστροφή του σαν κεφάλαιο να εξαρτάται από την απλή συμφωνία ανάμεσα σε δανειστή και δανειζόμενο.¹ Ο Μαρξ αποκαλεί τη μορφή X-X' «παράλογη», «φειχιστική», «εξωτερική». Ο Μαρξ εδώ, όπως και στην ανάλυση του φειχισμού του εμπορεύματος, δεν εννοεί ότι η μορφή X-X' είναι «ψευδής». Δεν εννοεί ότι η μορφή αυτή αποτελεί μόνο μία μορφή που δεν έχει νόημα ως μορφή, αλλά η «αλήθειά» της «κρύβεται» στην αναπτυγμένη έκφραση της X-[X-E-X']-X'. Και εδώ, όπως σε όλες τις εκφάνσεις της καπιταλιστικής κοινωνίας, ο φειχισμός αντιστοιχεί σε μία αναγκαία, κοινωνικά έγκυρη οργάνωση της καθημερινής λειτουργίας του κατόχου του κεφαλαίου αλλά και όλων των υπόλοιπων δρώντων παραγόντων που εμπλέκονται στην καθημερινή αναπαραγωγή της καπιταλιστικής κοινωνίας. Όταν ο Μαρξ

1 Το Κεφάλαιο, 3ος τόμ., σελ. 440.

λέει «εξωτερική» μορφή δεν παραπέμπει σε μία επιφάνεια που πίσω της κρύβεται η ουσιαστική πραγματικότητα αλλά σε μία *οργάνωση του «εσωτερικού»* έτσι ώστε το $X-X'$ να αποτελεί όχι μόνο αποτέλεσμα της λειτουργίας και συγχρόνως «εμπράγματη» μορφή του σκοπού της διαδικασίας $X-E-X'$ αλλά ταυτόχρονα να αποτελεί *όρο για την ομαλή λειτουργία του $X-E-X'$* .

ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΜΕΘΟΔΟ ΤΟΥ ΜΑΡΞ

Η μέθοδος του Μαρξ δεν είναι αυτοανάπτυξη λογικών κατηγοριών. Η ανάπτυξη της έννοιας του χρήματος από την αρχή του πρώτου τόμου έως το σημείο που εμφανίζεται το χρήμα ως κεφάλαιο στον τρίτο τόμο (στο κεφάλαιο για το τοκοφόρο κεφάλαιο και στη συνέχεια) αποτελεί μία από τις *κινήσεις* που ως σύνολο συνθέτουν την εννοιολογική ανάπτυξη της ολότητας του ΚΤΠ. Η ανάπτυξη όλων των κατηγοριών γίνεται με τη μέθοδο της διαλεκτικής, αλλά όχι στο κενό. *Η ανάπτυξη γίνεται δεδομένης της ύπαρξης και της ιστορίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και εμβαπτίζεται ως ανάπτυξη μέσα σε αυτήν την ιστορία.* Η ιστορία (κυρίως ως ταξική πάλη) αποτελεί για τον Μαρξ απαραίτητο στοιχείο συγκρότησης του εννοιολογικού του συστήματος συνολικά, δεν είναι απλώς ένα στοιχείο «χρήσιμο» ή «διευκρινιστικό». Δεν αποδεικνύει ο Μαρξ αυτά που λέει με «εμπειρικά παραδείγματα». Αντίθετα δομεί τις έννοιές του στη βάση της ύπαρξης του εξωτερικού από το εννοιολογικό του σύστημα «πραγματικού», δηλαδή δεδομένης της *ανεξάρτητης* από την οργανωμένη σκέψη ύπαρξης της πρώτης, θολής αναπαράστασης του χασοκού συγκεκριμένου. Μόνο μέσα από τον συνεχή αναστοχασμό αυτής της ανεξάρτητης ύπαρξης του χασοκού συγκεκριμένου και μέσα από την εύρεση και παρουσίαση της ειδικής αλληλεπίδρασής της με κάθε έννοια που κατασκευάζεται, και με κάθε μετάβαση από μια «απλή» έννοια σε μια «πιο πλούσια» έννοια, μόνο με αυτή τη διπλή κίνηση αναπτύσσεται το οικοδόμημα του πλούσιου συγκεκριμένου, δηλαδή το οικοδόμημα της οργανωμένης σκέψης. Η ιστορική πρακτική είναι το στοιχείο που «εμπλουτίζει» την έννοια. Αυτός ο εμπλουτισμός γίνεται με την τοποθέτηση της έννοιας στο ιστορικό της πλαίσιο, δηλαδή, με την εμβάπτισή της στην ολότητα των σχέσεων που έχουν παραχθεί ιστορικά. Οι συνθήκες, η ιστορική πρακτική, είναι που καθιστούν αναγκαία τη μετάβαση στην πιο «πλούσια» έννοια και δείχνουν την κατεύθυνση αυτής της μετάβασης. Μόνο έτσι το χάος της πρώτης πρόσληψης και η πραγματικά «ακατάστατη» εμφάνιση της πραγματικότητας μπορεί να «τακτοποιηθεί» ως εννοιολογικό σύστημα. Σύμφωνα με αυτή την ανάγνωση της μεθόδου του Μαρξ, μόνο όταν (εκκινώντας από το χρήμα) φτάνουμε στο χρηματοπιστωτικό σύστημα (μία από τις κινήσεις της εννοιολογικής ανάπτυξης της ολότητας του ΚΤΠ) εμφανίζεται ρητά η ολοκληρωμένη μορφή (της έννοιας) του χρήματος ως κεφάλαιο, $X-X'$ όπου ήδη το $X = X-E-X'$. Το χρηματοπιστωτικό σύστημα υπάρχει ήδη όταν γράφει ο Μαρξ. Με τον ειδικό τρόπο που αναπτύσσει ο Μαρξ τις

αρχικές «απλές» έννοιές του όταν ξεκινάει από την ανταλλαγή, *αφήνει ανοικτή την ανάγκη της ύπαρξης* των πιο «πλούσιων» εννοιών. Πρόκειται για μία κίνηση από τη μία έννοια στην άλλη που αναπτύσσει επαρκώς τις αρχικές έννοιες στη μετέπειτα πιο πλούσια μορφή τους. Το χρήμα, όταν ο Μαρξ έχει φτάσει στο «κατασκευαστικό» σημείο που του επιτρέπει να μιλήσει για το χρηματοπιστωτικό σύστημα, και λειτουργεί αλλά και εμφανίζεται να λειτουργεί πλέον ως κεφάλαιο. Εμφανίζεται δηλαδή σύμφωνα με την έννοια του κεφαλαίου ως αυτοαξιοποιούμενη αξία. Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι ο Μαρξ εμφανίζει για πρώτη φορά το χρήμα ως κεφάλαιο ήδη στο τέταρτο κεφάλαιο του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* αλλά τότε «διακόπτει» την εξέλιξη της έννοιας γιατί πολύ απλά, στο σημείο που βρίσκεται η κατασκευή του, δεν μπορεί να τη συνεχίσει. Για να μπορέσει να προχωρήσει την ανάλυσή του για το χρήμα πρέπει πρώτα να αφήσει τη φασαριόζικη και «φασματική» σφαίρα της κυκλοφορίας και να μπει μαζί με τον εργάτη (που τον σέρνει ο κεφαλαιοκράτης από πίσω του) στη σφαίρα της παραγωγής (όπου εξαφανίζεται μαζί με τον Μπένθαμ η ισότητα και η ελευθερία). Επανερχεται λοιπόν στο χρήμα στον τρίτο τόμο μόνο όταν έχει εξηγήσει α) μέσω της έννοιας της υπεραξίας ότι η ανταλλαγή δεν είναι παρά ο τρόπος ύπαρξης της εκμετάλλευσης στην καπιταλιστική κοινωνία, β) ότι η κεφαλαιακή σχέση μπορεί να αναπαράγεται διευρυνόμενη ακόμη και αν υπάρχουν μόνο δύο «καθαρές» τάξεις καπιταλιστών και εργαζόμενων, και γ) ότι ο τρόπος ύπαρξης της αξίας είναι το κέρδος και ότι το κεφάλαιο εμφανίζεται στην κυκλοφορία με τη μορφή του χρήματος (χρηματικό κεφάλαιο).² Μόνο τότε εμφανίζεται η ανεπτυγμένη μορφή του χρήματος ως κεφάλαιο, το τοκοφόρο κεφάλαιο, η μορφή X-X'.

Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ (ΔΗΛΑΔΗ ΤΗΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ)

Με την εμφάνιση του τοκοφόρου κεφαλαίου το χρήμα εμφανίζεται όχι μόνο να λειτουργεί ως κεφάλαιο, δηλαδή να προκαταβάλλεται ως χρηματικό κεφάλαιο για να εκκινήσει η διαδικασία παραγωγής, αλλά να *εκχωρείται* σε κάποιον *ως κεφάλαιο*. Ο Μαρξ προειδοποιεί ότι ναι μεν «σαν κεφάλαιο υπάρχει το κεφάλαιο στην πραγματική κίνηση, όχι στο προτσές της κυκλοφορίας αλλά μόνο στο προτσές της παραγωγής, στο προτσές εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης» *αλλά* «το ζήτημα έχει όμως *διαφορετικά* με το τοκοφόρο κεφάλαιο και ακριβώς αυτή η διαφορά αποτελεί τον ειδικό του χαρακτήρα». Η διαφορά είναι ότι «ο κάτοχος του χρήματος που θέλει το χρήμα του σαν τοκοφόρο κεφάλαιο, το εκχωρεί

- 2 Δεν είναι άνευ σημασίας να θυμόμαστε ότι ο Μαρξ πρώτα έγραψε σε σημειώσεις και τους τρεις τόμους του *Κεφαλαίου* και μετά επανήλθε και έφτασε στην τελική μορφή του πρώτου τόμου. Ο τρόπος παρουσίασης των αρχικών εννοιών εμπεριέχει την αναδραστική πληροφορία της συνολικής κατασκευής του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

σε έναν τρίτο, το ρίχνει στην κυκλοφορία *το κάνει εμπόρευμα σαν κεφάλαιο*.³ Η αξία χρήσης αυτού του εμπορεύματος είναι η παραγωγή κέρδους. Η παραχώρηση, δηλαδή ο δανεισμός του χρήματος για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα και η επανείσπραξη του ίδιου χρήματος με τόκο (*υπεραξία*), είναι *η μορφή της κίνησης του τοκοφόρου κεφαλαίου*.⁴ Το τοκοφόρο κεφάλαιο είναι ο τρόπος με τον οποίο το χρήμα συμπεριλαμβάνει ως χρήμα τη μορφή του κεφαλαίου και επομένως ο τρόπος με τον οποίο το χρήμα δεν είναι μόνο μορφή εμφάνισης της αξίας και γενικό ισοδύναμο αλλά συγχρόνως είναι αυτοαξιοποιούμενο μέγεθος.

Οι μορφές της κυκλοφορίας, E-X-E, X-E-X', X-X', και τα συστατικά δομικά στοιχεία X-E και E-X, αποτελούν το κέλυφος μέσα στο οποίο αναπτύσσεται ο ΚΤΠ. Με την ιστορική ανάπτυξη του αλλάζουν κάποιες σημαντικές ιδιότητες αυτών των μορφών. Αυτό δεν συμβαίνει γιατί αλλάζουν μορφικά οι μορφές κυκλοφορίας αλλά *επειδή αγγιάζουν οι συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτές λειτουργούν*. Η μορφή του τοκοφόρου κεφαλαίου διαφέρει από την τοκογλυφία επειδή αλλάζουν «οι συνθήκες, κάτω από τις οποίες λειτουργεί, επομένως και η [ολοκληρωτικά αλλαγμένη] μορφή του δανειζόμενου που αντικρίζει τον δανειστή του χρήματος. Ακόμα και στην περίπτωση που ένας χωρίς περιουσία άνθρωπος παίρνει πίστωση σαν βιομήχανος ή σαν έμπορος, αυτό γίνεται γιατί του εμπιστεύονται ότι με το χρήμα που του δάνεισαν θα δράσει σαν κεφαλαιοκράτης, θα ιδιοποιηθεί απλήρωτη δουλειά. Του δίνουν πίστωση, γιατί τον θεωρούν δυναμικό κεφαλαιοκράτη».⁵ Με την ανάπτυξη του ΚΤΠ αυτές οι μορφές της κυκλοφορίας του χρήματος και του εμπορεύματος *ενσωματώνονται* ως απλές φάσεις της διαδικασίας παραγωγής και αναπαραγωγής του.

Οι αναλύσεις στις οποίες το τοκοφόρο κεφάλαιο εμφανίζεται ως «τοκογλυφία» βασίζονται στην ιδέα ότι η δημιουργία υπεραξίας απαιτεί μόνο τη σχέση των κατόχων των «υλικών» μέσων παραγωγής με τους εργαζόμενους, και όχι το χρηματοπιστωτικό σύστημα, δηλαδή η ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού συστήματος παρουσιάζεται ως εξωτερική της ιστορικής πορείας της εκμετάλλευσης, ή ακόμη χειρότερα αξιολογείται ως το «απόλυτο κακό». Όπως έχουμε εξηγήσει και αλλού,⁶ αυτές οι αναλύσεις έχουν τελικά ως στόχο την υπεράσπιση ενός «υγιούς παραγωγικού καπιταλισμού» (στον οποίο συμπεριλαμβάνεται και το αντίστοιχο «συνειδητοποιημένο» εργατικό κίνημα). Ο «καπιταλιστής του χρήματος», στην ανάλυση αυτή, εξοβελίζεται από την εκμεταλλευτική σχέση, τοποθετείται στο περιθώριο της καπιταλιστικής κοινωνίας και παρουσιάζεται ως «παράσιτο». Η κίνηση *του κεφαλαίου γενικά* να επιστρέφει στην αφετηρία του ως υπεραξία αποδίδεται μόνο στο τοκοφόρο κεφάλαιο, με σκοπό να στιγματιστεί

3 *Το Κεφάλαιο*, 3ος τόμ., σελ. 434.

4 *ό.π.*, σελ. 440.

5 *Το Κεφάλαιο*, 3ος τόμ., σ. 750.

6 *blaumachen*, τ. 5, «Η παραγωγή και αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Η αντίφαση που ορίζει λογικά και ιστορικά το κεφάλαιο».

«πθικά», όπως έγινε για παράδειγμα από τον Προυντόν.⁷ Από τα προηγούμενα όμως νομίζουμε ότι γίνεται κατανοητό πως ο Μαρξ ισχυρίζεται ότι η δυνατότητα δημιουργίας υπεραξίας ενυπάρχει ήδη στο χρήμα το οποίο εκχωρείται ως κεφάλαιο (δηλαδή ενυπάρχει στην κοινωνική πραγματικότητα που έχει παραχθεί ιστορικά και επιτρέπει την ύπαρξη του τοκοφόρου κεφαλαίου X-X').

Η πλήρης ανάπτυξη της μορφής του τοκοφόρου κεφαλαίου γίνεται στο χρηματοπιστωτικό σύστημα στο σύνολό του. «Το πιστωτικό σύστημα δεν εκχωρεί απλώς κάποια ήδη υπάρχουσα (ανήκουσα στις τράπεζες ή στους καταθέτες τους) ποσότητα χαρτονομίσματος (ή χρυσού = “εμπορεύματος”), αλλά δημιουργεί επιπλέον πιστωτικό χρήμα (καθώς το πιστωτικό χρήμα δημιουργείται τη στιγμή ακριβώς της σύναψης του δανείου, π.χ. μέσω υπηρεσιών υπερανάληψης, χωρίς να αντλείται από κάποιο θησαυροφυλάκιο), δηλαδή διευρύνει, ανάλογα με τη συγκυρία (την αναμενόμενη κερδοφορία κλπ.) τα όρια της διαδικασίας X-E (=Mπ+Εδ) [-Π--Ε']-X' του συνολικού-κοινωνικού κεφαλαίου. Μέσω της διαδικασίας αυτής θα καρπωθεί τόκους, που θα του επιτρέψουν να διευρύνει περαιτέρω, σε πολλαπλάσιο βαθμό εφόσον η συγκυρία το απαιτεί, τα δάνεια και τις χορηγήσεις του. Με τον τρόπο αυτό δημιουργεί τις προϋποθέσεις παραγωγής κέρδους, στην έκταση που το επιτρέπει η εκάστοτε συγκυρία. Έτσι “ο κοινωνικός χαρακτήρας του κεφαλαίου πετυχαίνεται και πραγματοποιείται πέρα για πέρα μόνο με την πλήρη ανάπτυξη του πιστωτικού και τραπεζικού συστήματος” (*Κεφάλαιο*, 3ος τόμ., σελ. 758)».⁸

«ΧΩΡΙΣ ΕΣΣΕΝΑ ΓΡΑΝΑΖΙ ΔΕ ΓΥΡΝΑ...»

Αυτή η ανάλυση γίνεται στην προσπάθεια να σκεφτούμε οργανωμένα το ερώτημα (που μας τέθηκε στη συνέντευξη που δημοσιεύεται σε αυτό το τεύχος⁹): «μπορεί *σήμερα* να προκύψει ένας *αυτοδιαχειριζόμενος καπιταλισμός*»; Η καπιταλιστική κοινωνία εμπεριέχει τρεις βασικούς μορφικούς καθορισμούς, την επιχείρηση, την αγορά και το κράτος. Το ερώτημα αυτό θέτει το ζήτημα αν μπορεί να προκύψει ένας καπιταλισμός στον οποίο η μορφή επιχείρηση να διευθύνεται από τους ίδιους τους εργαζόμενους της.¹⁰ Μπορεί να υπάρξει ένας καπιταλισμός στον οποίο οι εργαζόμενοι να είναι ταυτόχρονα και εργαζόμενοι και καπιταλιστές, οι οποίοι ως καπιταλιστές πρέπει να βρουν πρόσβαση σε δανειζόμενο τοκοφόρο κεφάλαιο για να μπορούν να αναπαράγουν το δικό τους κεφάλαιο;

7 Δες *Το Κεφάλαιο*, 3ος τόμ., σελ. 438.

8 Γ. Μηλιός, Δ. Δημούλης, Γ. Οικονομάκης, *Η θεωρία του Μαρξ για τον καπιταλισμό*.

9 «Για την τρέχουσα κρίση, την Ευρωζώνη και τους ταξικούς αγώνες στην Ελλάδα».

10 Δεν θέτει καθόλου στο πεδίο της όρασής του το ζήτημα του κράτους, αυτό είναι ένα σημαντικό έλλειμμα και δείκτης των ορίων του ίδιου του ερωτήματος.

Σύμφωνα με τον Μαρξ η μορφή συνεταιριστική επιχείρηση εξακολουθεί φυσικά να είναι καπιταλιστική μορφή καθώς «μέσα στα πλαίσια [των συνεταιριστικών εργοστασίων] όμως έχει αρθεί η αντίθεση κεφαλαίου εργασίας αν και στην αρχή μόνο στη μορφή γιατί *οι εργάτες σαν συνεταιρισμός είναι οι ίδιοι ο κεφαλαιοκράτης του εαυτού τους [...]*». Ο Μαρξ θεωρεί τη γενίκευση της μετατροπής του κεφαλαίου σε τοκοφόρο κεφάλαιο, και τη σύνθλιψη της προσωποποίησης του κεφαλαίου στο βιομήχανο κεφαλαιοκράτη ουτοπική: «Αν ένα υπέρμετρα μεγάλο μέρος των κεφαλαιοκρατών μετέτρεπαν το κεφάλαιό τους σε χρηματικό κεφάλαιο η συνέπεια θα ήταν μια τεράστια υποτίμηση του χρηματικού κεφαλαίου και μια τεράστια πώση του επιτοκίου. Πολλοί θα οδηγούνταν αμέσως στην κατάσταση να μην μπορούν να ζουν από τους τόκους τους, δηλαδή θα εξαναγκάζονταν να μετατρέψουν τους εαυτούς τους σε βιομήχανους κεφαλαιοκράτες».¹¹ Βλέπουμε όμως ήδη στις διατυπώσεις του Μαρξ τις εσωτερικές αντιφάσεις της σκέψης του. Αφού «η αντίθεση ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία έχει αρθεί στην αυτοδιαχειριζόμενη επιχείρηση», η μορφή αυτή της επιχείρησης αναπόφευκτα εμφανίζεται ως ένα θετικό μεταβατικό στάδιο της εξέλιξης προς την κατάργηση του καπιταλισμού. Λέει ο Μαρξ: «Τις μετοχικές επιχειρήσεις όπως και τα εργοστάσια συνεταιρισμών *πρέπει να τα βλέπουμε ως μεταβατικές μορφές από τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής στο συνεταιριστικό τρόπο* μόνο που στις πρώτες η αντίθεση έχει αρθεί αρνητικά και στα δεύτερα θετικά».¹² «Δεν θα μπορούσε να αναπυχθεί το εργοστάσιο συνεταιρισμού [...] χωρίς το πιστωτικό σύστημα [...] καθώς αυτό προσφέρει εξίσου τα μέσα για τη βαθμιαία επέκταση των συνεταιρισμών πάνω σε περισσότερο ή λιγότερο εθνική κλίμακα». Σε αυτή τη δεύτερη διατύπωση βλέπουμε ότι κύριο ρόλο σε αυτή τη μετάβαση παίζει το πιστωτικό σύστημα. Με περισσότερη σαφήνεια: «Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το πιστωτικό σύστημα θα χρησιμεύσει σαν μοχλός στο πέρασμα από τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής στον τρόπο παραγωγής της συνεταιρισμένης εργασίας[...]».¹³ Η καταγγελία του Μαρξ σχετικά με την ουτοπική διάσταση της κατάργησης του καπιταλισμού με καπιταλιστικούς όρους βρίσκει λοιπόν τα όριά της στο ίδιο το περιεχόμενο που δίνει ο ίδιος στην κατάργηση του καπιταλισμού, πρόκειται για το περιεχόμενο ενός άλλου *τρόπου παραγωγής*. Η αντίληψη του μεταβατικού σταδίου, η οποία είναι η κυρίαρχη μορφή του κομμουνιστικού ορίζοντα της εποχής του, αφήνει χώρο σε μια ουτοπική σκέψη προοδευτικής μετάβασης με θετικό τρόπο από την γενίκευση της αυτοδιαχείρισης, η οποία είναι εφικτή μόνο χάρη στο πιστωτικό σύστημα, στον κομμουνισμό.

Τι γίνεται όμως αν προσπαθήσουμε να σκεφτούμε το ερώτημα της «αυτοδιαχειριστικής» αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου με σημερινούς όρους; Πρόκειται άραγε για τον επαναστατικό ορίζοντα της εποχής μας; Ή πρόκειται για μια οριακή

11 ό.π., σελ. 477.

12 ό.π. σελ. 555-6, η έμφαση δική μας.

13 ό.π., σελ. 758.

συνθήκη που προκύπτει ως πρόσκαιρη απάντηση στο αδιέξοδο της σημερινής ταξικής πάλης, αδιέξοδο που αφορά και τον ορίζοντα του κεφαλαίου ως οργανωμένης τάξης να εκμεταλλευτεί «ικανοποιητικά» το προλεταριάτο αλλά και τον ορίζοντα του προλεταριάτου που δεν ανασυντίθεται ως τάξη δι' εαυτήν μέσα από το εργατικό κίνημα; Από τη σκοπιά των καπιταλιστών σίγουρα δεν είναι ευκαίω να εξαφανιστεί η προσωποποίηση του κεφαλαίου στο πρόσωπο του βιομήχανου καπιταλιστή. Αλλά, αν λάβει κανείς υπόψη του τη χυδαία νεοφιλελεύθερη ρητορική, η εξαφάνιση του βιομήχανου δέν φαντάζει σαν υλοποίηση της νεοφιλελεύθερης ουτοπίας; Σύμφωνα με τους «αδεολόγους» του νεοφιλελευθερισμού το κεφάλαιο δεν πρέπει να εμπλέκεται *ως κράτος* στην αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης, το κράτος πρέπει να περιορίζεται μόνο στην κατασταλτική μορφή διαχείρισης των υπεράριθμων, τους οποίους βαφτίζουν συλλήβδην «τρομοκράτες». Επίσης ο διαχωρισμός ανάμεσα στις δύο τάξεις πρέπει να είναι σιβαρός σε όλα τα επίπεδα, να μπλοκαριστεί η κοινωνική κινητικότητα προς τα πάνω αλλά να λειτουργεί απρόσκοπτα προς τα κάτω. Και ταυτόχρονα με όλα αυτά πρέπει να εξακολουθεί να υπάρχει κάποιου είδους κοινωνία! Μια κοινωνία με καπιταλιστές του X-X' και αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις βρίσκεται στο όριο αυτής της ονειρώξης. Μήπως όμως αυτή η διπολική μορφή κοινωνίας είναι ταυτόχρονα και ο μόνος ορίζοντας του αυτοδιαχειριστικού ονείρου του κινήματος; Αν όχι η ουτοπία μήπως είναι ένας αναγκαίος συμβιβασμός, από τη στιγμή που, στον ορίζοντα αυτόν, δεν τίθεται σε αμφισβήτηση το ίδιο το χρήμα *ως κεφάλαιο*, η ίδια η μορφή των μέσων παραγωγής *ως μέσων παραγωγής αξίας*; Η απάντηση που προκύπτει κατά τη γνώμη μας είναι ότι *οριακά το μοντέλο του αυτοδιαχειριζόμενου χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού θα μπορούσε να αποτελέσει τον ορίζοντα της αντεπανάστασης στην ενδεχόμενη κορύφωση αυτού του κύκλου αγώνων*. Αυτός ο αντεπαναστατικός ορίζοντας είναι *ειδικά σήμερα* δυνατός που ο καπιταλισμός *είναι ήδη* χρηματοπιστωτικός με την έννοια ότι η μορφή X-X' τείνει να αποτελεί ολόένα και περισσότερο τον ειδικό τρόπο μορφοποίησης της κοινωνίας από τη σχέση κεφαλαίου-εργασίας.

As δούμε τους βασικούς όρους μιας πιθανής διαδικασίας προς αυτήν την κατεύθυνση: α) Η συγκεντροποίηση του κεφαλαίου μέσα στην κρίση του αναδιαρθρωμένου καπιταλισμού οδηγεί στη χρηματοπιστωτικοποίηση ολόένα και περισσότερων μερίδων του κεφαλαίου, β) σύμφωνα ακόμη και με το ΔΝΤ η παραγωγικότητα της εργασίας σε ένα αυτοδιαχειριστικό περιβάλλον «αυτοεκμετάλλευσης», συγκεκριμένα αυτό της Αργεντινής στις αρχές της δεκαετίας του 2000, είναι μεγαλύτερη από την παραγωγικότητα της εργασίας σε «κανονικές» επιχειρήσεις (σε καθεστώς κρίσης), γ) η αυτοδιαχείριση ως αυτοοργάνωση της μιζέριας προωθείται ήδη από το Κράτος σε πολλές περιπτώσεις, και το κυριότερο δ) η ταξική πάλη οδεύει προς μια κορύφωση και η μία ή η άλλη μορφή αυτοδιαχείρισης εμφανίζεται σαν ιδεολογικό περιεχόμενο ολόένα και περισσότερων πρακτικών του κινήματος.

Από την άλλη πλευρά αυτές οι τάσεις έχουν και τις αντίρροπές τους: α) Η συγκεντροποίηση γίνεται με όρους λυσοαλέου ανταγωνισμού και δεν θα γί-

νει η συγκέντρωση κεφαλαιακών στοιχείων αρμονικά χωρίς εμπόδια και χωρίς συγκρούσεις σαν να πρόκειται για μια συμφωνία που κλείνεται σε ένα κοκτέιλ πάρτυ. Οι συγκρούσεις αυτές λαμβάνουν ήδη τη μορφή γενικευμένων *ταξικών* συγκρούσεων σε πολλά μέρη στον πλανήτη και μπορεί να φτάσουν να πάρουν και γεωπολιτική μορφή ειδικά αν η όξυνση της ταξικής πάλης γίνει πραγματικά επικίνδυνη για την ίδια την ύπαρξη των κρατών, β) η αυτοεκμετάλλευση δεν παύει να είναι εκμετάλλευση, δηλαδή να υπόκειται σε όλους τους όρους της αναπαραγωγής του κεφαλαίου, έστω και αν ο δεσποτισμός της παραγωγικής διαδικασίας δεν προσωποποιείται στο πρόσωπο του «αφεντικού», αλλά στο άορατο πρόσωπο του συστήματος που εκχωρεί κεφάλαιο και σε ένα αστυνομικό κράτος στο οποίο η εργατική τάξη δεν έχει πρόσβαση, γ) με την πρόοδο του κρατικού σχεδίου αυτοδιαχείρισης των περικοπών ή της εξαφάνισης του έμμεσου μισθού, αναπτύσσονται και οι εσωτερικές του αντιφάσεις ως ταξική πάλη. Η δημιουργία *κινηματικών* δομών αυτοδιαχείρισης στο πεδίο της αναπαραγωγής συνεπάγεται μια νέα κοινωνικοποίηση των προλετάρων, η οποία δεν μπορεί να γίνει ανεκτή από το αστυνομικό κράτος που παράγεται, με αποτέλεσμα να δομείται μια σύγκρουση έξω από το πεδίο της παραγωγής, δ) παράλληλα με την εμφάνιση της αυτοδιαχείρισης ως κορυφαίας ιδεολογικής στιγμής της υπεράσπισης του ταξικού ανήκειν, προεικονίζεται μέσα στις πρακτικές των τρεχόντων αγώνων και η αμφισβήτηση *αυτής ειδικά της μορφής* του ταξικού ανήκειν. Το γεγονός ότι αυτή η προεικόνιση δεν παίρνει ιδεολογική και πολιτική μορφή και μοιάζει να μην έχει ορίζοντα άλλον από τον περιορισμένο ορίζοντα των ταραχών, σήμερα φαίνεται σαν αδυναμία, αλλά στη συνέχεια μπορεί ακριβώς αυτό το στοιχείο να είναι απαραίτητο για τη σαρωτική επέλαση αυτών των πρακτικών.

Σκοπός αυτού του κειμένου, σε τελική ανάλυση, μέσα από την επεξεργασία του ερωτήματος που τέθηκε, είναι να υπενθυμίσει ότι ο καπιταλισμός μπορεί να βρει τρόπους να επιβιώσει ακόμη και μέσα από την αντεπανάσταση που θα έχει ως ορίζοντά της την περαιτέρω κοινωνικοποίηση κεφαλαίου,¹⁴ η οποία βέβαια, όπως πάντα στις αναδιρθρώσεις/αντεπαναστάσεις, θα συνοδεύεται και με αύξηση του ποσοστού εκμετάλλευσης. Το κεφάλαιο δεν είναι πράγμα που μεγαλώνει, ωριμάζει και σαπίζει, δεν είναι ιστορικό στάδιο από το οποίο αναγκαστικά θα οδηγηθούμε στον κομμουνισμό, με μια επίσης αναγκαία και μάλλον ευχάριστη στάση στην αυτοδιαχείριση. Το κεφάλαιο είναι κοινωνική σχέση που μορφοποιεί όλες τις άλλες κοινωνικές σχέσεις και δομεί την καπιταλιστική κοινωνία, *ως κίνηση, ως ιστορία*. Μόνη αιτία κατάργησης αυτής της κοινωνίας είναι η ταξική πάλη.

Woland

14 Δες στη συνέχεια το κείμενο «Κομμουνιστικοποίηση εναντίον Κοινωνικοποίησης».